

PROIZVODNI ODNOSI U NJIHOVU GEOGRAFSKOM ASPEKTU

V. A. Anučin

Određivanje geografske sredine, kao objekta geografske nauke, često stavlja prigovore u vezi sa činjenicom da ekonomska geografija proučava geografsku podjelu rada i neke druge probleme proizvodnih odnosa, koji, međutim, nisu sastavni dio geografske sredine. U vezi s tim za dalji razvoj teorije geografije veliko značenje imaju problemi, koji su povezani s proučavanjem proizvodnih odnosa. Tome je i posvećen ovaj članak.

Geografska podjela rada. Odnos između ekonomske specijalizacije i geografske (tj. teritorijalne) podjele rada zapravo je odnos između procesa formiranja ekonomsko-geografskih regija (koje se izdvajaju u skladu s ekonomskom specijalizacijom) i, s njim povezanog, razvoja proizvodnih snaga. Posredstvom geografske podjele rada — kao oblika proizvodnih odnosa — stvara se određena cjelina između specijalizacije regija i karaktera proizvodnih snaga. No to je jedinstvo proturječno, jer praktički nije moguće postići apsolutni sklad između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Proturječnosti nastaju onda, kada se proizvodnjom narušava relativno uravnotežen odnos između proizvodnih snaga i historijski određenih regija. Ovi poremećaji nastaju zato, što je tempo razvoja proizvodnih snaga brži od promjena u proizvodnim odnosima, a to narušava proporcionalni odnos između proizvodnih snaga i regionalne podjele rada. Takvo narušavanje odnosa između usko povezanih elemenata proizvodnje dovodi do kočenja njenog razvoja (tj. do usporenja tempa razvoja). U nekim slučajevima to često uzrokuje neracionalno povećanje troškova transporta. Ekonomska geografija zajedno s ekonomskom naukom može u uvjetima socijalističke proizvodnje predvidjeti proturječnosti između usko povezanih elemenata proizvodnje, pa prema tome može pomoći i da se izbjegnu štetne posljedice. Praktična uloga ekonomske geografije sastoji se u otkrivanju konkretnih mogućnosti iskorištavanja lokalnih specifičnosti u jednoj geografskoj sredini. Pravilna procjena i racionalno korištenje geografskih uvjeta i izvora pruža mogućnost da se unesu bitne izmjene u podjelu rada. To je bez sumnje jedno od najužih dodirnih područja između geografije i ekonomije.

Neraskidivost veze između proizvodnih snaga (koje su istovremeno i element geografske sredine) i proizvodnih odnosa (nisu sa-

stavni dio geografske sredine) dovodi do toga da geografi u nizu slučajeva ne mogu (i ne smiju) ostaviti po strani neke geografske aspekte proizvodnih odnosa, koji utječu (ponekad odlučno) na formiranje i prostorni odraz stanja proizvodnih snaga. Osobito je potrebno da geografi proučavaju geografsku podjelu rada, jer bez toga nije moguće upoznavanje specifičnosti zemlje i regije, nije moguća ekonomska regionalizacija, nije moguće riješiti mnoge detaljne ekonomsko-geografske probleme.

Problemi geografske podjele rada nisu dovoljno teorijski razrađeni. Postoji mišljenje da je ona sinonim za društvenu podjelu rada. Teško da se takvo mišljenje može smatrati osnovanim. Končno, svaka podjela rada ima društveni karakter. Ali, ne može se svaka društvena podjela rada smatrati geografskom.

Na primjer, *unutrašnja* podjela rada u jednom poduzeću je tehničko-ekonomski, a ne geografski problem; nije tako jedino u slučajevima kada se pojedini dijelovi nekog poduzeća nalaze u raznim geografskim uvjetima. Ne može se smatrati geografskim objektom ni podjela između fizičkog i umnog rada, iako postoje razlike između raznih zemalja. To isto može se reći i o profesionalnoj podjeli rada.

Geografska podjela rada u klasnom društvu određena je djelovanjem vladajućeg oblika vlasništva i procesom međusobnog odnosa društva s prirodom. Pri tome prvi faktor jasno preteže nad drugim, izvršujući i izopačujući prirodni karakter geografske podjele rada, što je u skladu s takvim međusobnim odnosom među ljudima, koji se sa svoje strane osniva na eksploataciji čovjeka po čovjeku. Na primjer, diferencijacija do koje dolazi među zemljama i regijama s kapitalističkim načinom proizvodnje povezana je s klasnim, antagonističkim odnosima.

Proces specijalizacije proizvodnje u epohi imperijalizma potičen je interesima monopola vladajućih imperijalističkih država, koji u slabijim i zavisnim zemljama razvijaju specijalizaciju proizvodnje koja odgovara interesima monopola, a ne interesima zavisnih zemalja. Takva specijalizacija i geografska podjela rada koja se razvila na takvoj osnovi, jedan je oblik kolonijalnog ugnjetavanja koji često dovodi do gladi. Sjajan je primjer Indija prije oslobođenja od kolonijalne zavisnosti.

Ali, geografska podjela rada do koje je došlo pod dominantnim utjecajem vladajućeg oblika vlasništva u klasnom društvu — historijska je kategorija. Ona je nastala u određenim historijskim uvjetima, a izmijenit će se poslije uništenja klasnog društva. Već sada mi opažamo raspadanje geografske podjele rada karakteristične za epohu imperijalizma, i nastajanje geografske podjele rada karakteristične za epohu socijalizma, kao nastajanje geografske podjele rada koja nastaje na potpuno novim osnovama.

Vladajući oblik vlasništva u besklasnom društvu nije ni u kakvoj proturječnosti s odnosom društva i prirode; zato se djelovanje oblika vlasništva i uzajamni odnos društva i prirode među-

sobno poklapaju, djeluju u istom smjeru na oblikovanje geografske podjele rada. Geografska podjela rada u besklasnom društvu izbija u svom prirodnom »čistom« obliku, neizopačen klasnim interesima pojedinih grupa društva. Uzeta sama za sebe, geografska podjela rada ne može se razmotriti kao kategorija svojstvena bilo kojoj posebnoj socijalno-ekonomskoj formaciji. Ona je nastala u samoj zori čovjekove historije, a iščezla bi samo zajedno sa čovječanstvom, jer društvo ne može postojati bez teritorijalne diferencijacije proizvodnje. Ova diferencijacija postojala je u svim etapama razvoja društva, ona će postojati i u svim etapama budućeg razvoja čovječanstva.

Kakva je nova osnova koja određuje geografsku podjelu rada u besklasnom društvu? I zašto je uopće potrebno da se geografska podjela rada održi u komunizmu? Neće li za proizvodnju budućnosti biti karakteristično svojevrsno »niveliranje« u specijalizaciji, pa prema tome i postepeno »odumiranje« geografske podjele rada?

Društvena praksa u našoj zemlji daje nam potrebnu osnovu za odgovor na postavljena pitanja. Dovoljno je pogledati ekonomsku kartu SSSR-a da bi se uvjerali kako je u posljednjim desetljećima ojačala tendencija teritorijalne diferencijacije (a i dalje će rasti), a da je tendencija koncentracije jako oslabila. Geografske razlike u proizvodnji SSSR-a nisu se smanjile, nego su se jako povećale.

To je potpuno zakonomjerno. U besklasnom društvu odnos društva s prirodom nije podložan izopaćenju koji je neizbježan u klasnim društvenim odnosima. Ako je geografska podjela rada u prošlosti bila određena djelovanjem osnovnih zakona klasnog društva, ona je sada određena djelovanjem geografske sredine koje se manifestira u obliku ekonomske rentabilnosti. Rezultati geografske podjele rada istupaju sada kao materijalizirani oblici međusobnog odnosa između društva i prirode u geografskoj sredini. Specijalizacija proizvodnje u njenom teritorijalnom obliku sada nije određena interesima monopola, nego ekonomskom rentabilnošću gledana iz perspektive općenarodnih interesa. A ekonomska rentabilnost u takvim uvjetima ovisit će isključivo o osobinama geografske sredine, o stupnju racionalnosti njenog iskorištavanja.

Ako ekonomska specijalizacija, pa prema tome i geografska podjela rada, budu u komunizmu u znatno većem stupnju nego danas ovisili o geografskoj sredini, onda će, prema tome, teritorijalna diferencijacija rasti, a ne smanjivati se. To je u vezi sa činjenicom da odnos društva i prirode uvijek ima jasno izražen geografski karakter, on će uvijek biti različit u raznim zemljama i regijama, jer geografska sredina ne može biti svagdje jednaka, bez obzira na isti socijalni sistem. Socijalizam je na vlasti i na Kavkazu i na Čukotskom poluotoku, ali odnos društva i prirode na teritoriji ovih dijelova naše zemlje uvijek će biti različit.

U ekonomskoj praksi SSSR-a u pravilu se poštivao ovaj princip. No treba reći da su ljevičarske »teorije«, koje su svaku postavku o vodećoj ulozi i značenju geografske sredine proglašavale

»geografskim determinizmom«, nanijele našoj ekonomskoj praksi veliku štetu do koje je došlo prije svega šablonskim planiranjem i upravljanjem privredom; to je praktički doprinos ljevičarskih izopačenja teorije. Od ljevičara je osobito jako stradala poljoprivreda gdje je ocjena geografske sredine apsolutno neophodna, i gdje najmanja greška uzrokuje goleme gubitke. Svojevrsan »relikt« koji je ostao u seoskoj privredi SSSR-a kao nasljedstvo od ljevičarskog gospodarenja mogao bi se nazvati svaštastvo, pa upravo predstavnici nejedinstvene geografije i dalje istupaju protiv specijalizacije vičući o užasu »monokulture«¹.

U besklasnom društvu geografska podjela rada oslobodit će se nakaznih utjecaja vladajućih društvenih klasa, a početak će odražavati odnos između slobodnih kolektivnih proizvođača i prirode, što će konačno dovesti do potpune suglasnosti specijalizacije gospodarstva s geografskim uvjetima u stanovitoj zemlji (ili regiji).

Pritom uopće nije potrebno uništiti specijalizaciju privrede koja je nastala u kapitalizmu. Poslije socijalističke revolucije, u nizu slučajeva ne samo da ju nije potrebno uništiti, nego čak i obratno, i dalje treba razvijati specijalizaciju privrede nastale u kapitalizmu. I u kapitalizmu je specijalizacija bila u skladu s geografskim uvjetima. Samo što se u kapitalizmu pojedini uvjeti koriste u interesu monopola, pa se, prema tome, ne koriste dovoljno, često sasvim jednostrano, a ponekad se uopće ne koristi, što ovisi o interesima monopola u svakom posebnom slučaju.

Poslije socijalističke revolucije odstranjuju se ograničenja koja su se stajala iskorištavanju geografske sredine, a koja su bila u vezi s djelovanjem monopolističkog kapitala; to pruža mogućnost za bolje i svestranije korištenje pojačanjem specijalizacije, uz ostalo i specijalizacijom koja se razvila u kapitalizmu, ali samo u slučaju ako se ona temelji na bogatstvu te zemlje. Može se tvrditi da poslije pobjede socijalističke revolucije u većini slučajeva neće doći toliko do uništenja specijalizacije privrede koliko do njegovog novog razvoja unošenjem ozbiljnih korektura koje će omogućiti punije i svestranije iskorištavanje geografske sredine. Za to može poslužiti kao primjer suvremena Kuba, gdje uopće nije potrebno uništiti specijalizaciju za proizvodnju šećera koja je nastala u kapitalizmu, nego obratno, treba je još više razviti.

Ovdje se javlja zakonomjernost koju se može ovako formulirati. S uvođenjem komunističkih društvenih odnosa *nivelirat* će se stupanj razvoja proizvodnih snaga među raznim zemljama. U

1) Specijalizacija u poljoprivredi ne smije se shvatiti s'implificistički, samo kao uvođenje neke kulture na nekoj prostranoj teritoriji. U čitavom nizu slučajeva (osobito u planinskim zemljama i regijama) poljoprivreda će biti mozaik različitih specijaliziranih gospodarstava. Specijalizacija bez potrebne ocjene geografskih uvjeta dovodi samo do sniženja produktivnosti rada u seoskom gospodarstvu, što je već više puta uzrokovalo nagle, nepromišljene »reorganizacije«.

komunizmu će nivo proizvodnih snaga i proizvodnost rada u svim zemljama i regijama biti relativno (ali ne apsolutno!) podjednaki. Ali razlike u specijalizaciji proizvodnje ne samo da se neće smanjivati, nego obratno jako će se povećati. Specijalizacija proizvodnje, pa prema tome i geografska podjela rada, u komunizmu će biti određeni svojstvima i stupnjem iskorištavanja geografske sredine. Prema tome, ponavljam, značenje geografske sredine za proizvodnju će porasti. Za svaki viši društveni poredak karakterističan je porast specijalizacije proizvodnje, proširenje i produbljivanje geografske podjele rada. Komunizam će dovesti do povećanja *geografske raznolikosti*, a ne do *geografskog niveliranja*.

Konačno, i u komunizmu će postojati neke razlike u oblicima društvene podjele rada, i među tim oblicima postojat će uzajamni odnos i proturječnost. Ali, one neće imati antagonistički karakter, a njihov odraz u odnosu društva i prirode bit će principijelno drukčiji.

Proizvodni odnosi i geografija. Prema tome, geografija pokazuje interes za mnoge probleme u vezi s proučavanjem proizvodnih odnosa, iako su oni specijalni objekt socijalno-ekonomskih, a ne geografskih nauka. Prije svega to je uzrokovano činjenicom da proizvodne snage nisu samo pod utjecajem proizvodnih odnosa, nego su i proizvodni odnosi pod utjecajem proizvodnih snaga, što često određuje njihove prostorne razlike.

Tako geografija uključuje u svoja istraživanja mnoge probleme proizvodnih odnosa, jer je njen objekt istraživanja geografska sredina, a ona uključuje u sebi elemente, koji su postali sastavnim dijelom proizvodnih snaga društva. Takva situacija obično doводи do izvjesnih problema i potrebno je detaljnije se zadržati na njima.

Poznato je da su proizvodni odnosi objekt proučavanja ekonomskih nauka. »Politička ekonomija nipošto ne proučava "proizvodnju", nego društvene odnose ljudi u proizvodnji, društvenu stranu proizvodnje«. (V. I. Lenjin, Razvoj kapitalizma u Rusiji, sabrana djela t. 3. 5. izdanje, str. 53.) Politička ekonomija je osnova svih ekonomskih nauka, njihov teorijski i metodološki temelj. Politička ekonomija proučava proizvodne odnose u cjelini, a posebne ekonomske nauke ih proučavaju u njihovim detaljima, proučavaju objektivnu zakonomjernost ekonomskog razvoja ove ili one grane gospodarstva.

Ekonomske nauke proučavaju društvene (ekonomske) odnose u njihovoj povezanosti s proizvodnim snagama. One istražuju izvanredno važne odnose unutar društva. Zato za ekonomske nauke društvo čini jednu cjelinu, a sve ostalo promatra se kao nešto *izvanjsko* u odnosu na društvo.

Proizvodni odnosi nisu objekt istraživanja geografije, u tom smislu i ekonomske geografije. Ljudsko društvo kao cjelina, pa prema tome i svi unutrašnji zakoni njegova razvoja, ne ulaze u okvir geografskog istraživanja, nisu objekt njenog proučavanja.

Ekonomska geografija proučava društvo samo kao dio jedne složene cjeline, kao dio pejzaža, kao dio geografske sredine. Taj dio geografske sredine nije društvo u njegovu složenom kompleksu društvenih odnosa, nego njegova materijalna strana, tj. ljudi, predmeti rada, oruđe, posljedice rada.

Objekt ekonomske geografije je kompleks elemenata geografske sredine koji su uključeni u proces proizvodnje (tj. proizvodne snage). Međutim, proučavajući proizvodne snage ekonomska geografija ne može ignorirati proizvodne odnose. Takvo ignoriranje onemogućilo bi upoznavanje i samih proizvodnih snaga, jer nije moguće upoznati proizvodne snage izdvojeno od proizvodnih odnosa. Ovdje se susrećemo sa prožimanjem ekonomske geografije i ekonomskih nauka. Ali, ni ekonomske nauke ne mogu ignorirati proizvodne snage, jer se ni one ne mogu upoznati izdvojeno od proizvodnih odnosa. Tijesna povezanost ekonomske geografije i ekonomskih nauka je neosporna.

Elementi geografske sredine, koje proučava ekonomska geografija, su prije svega rezultat povezanosti društva i prirode izvršenog pod utjecajem društvenih zakona. Zato je ekonomska geografija — društvena nauka. Društveni elementi geografske sredine, koji su uvučeni u proces proizvodnje, postaju proizvodne snage društva i njihovo upoznavanje temelji se na općoj zakonjernosti društvenog razvoja. I tu opet postoji veza između ekonomske geografije i ekonomskih nauka.

Ali, društveni elementi geografske sredine, uključujući i proizvodne snage, nerazdvojni su sastavni dio geografske sredine u cjelini, organski su povezani s njenim prirodnim kompleksom elemenata. Tako ekonomska geografija kao društvena nauka ulazi u jedan opći sistem zajedno s društvenim geografskim naukama. S ostalim geografskim naukama ekonomsku geografiju povezuje istovjetnost *objekata* i *osnovna metoda*. Ekonomska geografija nema takve veze s ekonomskim naukama.

U procesu društvene proizvodnje nema sumnje da dolazi do međusobnog prožimanja geografskih, ekonomskih i tehničkih nauka, na što je često ukazivao N. N. Baranski. Geografske nauke proučavaju uvjete proizvodnog procesa (sredinu u kojoj se vrši, izvore i sile materijalnog karaktera, a koji ulaze u nj), tj. sredinu i predmet proizvodnje. Ekonomske nauke proučavaju unutrašnje društvene odnose proizvodnje. Tehničke nauke proučavaju oruđa, sredstva proizvodnje.

Geografske, ekonomske i tehničke nauke su međusobno povezane procesom proizvodnje, ali ova povezanost podrazumijeva postojanje principijelno važnih razlika i po objektu i po metodologiji.

Društvene elemente geografske sredine, koji su istovremeno i proizvodne snage društva, ne može upoznati nauka čiji su objekti proizvodni odnosi. Zato politička ekonomija, bez obzira na njeno

značenje, ne može biti teorijska osnova ekonomskoj geografiji u onoj mjeri kako je kod svih ekonomskih nauka.

Politička ekonomija, čiji su objekt proizvodni odnosi, ne može, konačno, ignorirati nerazrušivu vezu proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga, ne može ih ostaviti izvan sfere svog proučavanja. Tako je i u ekonomskoj geografiji, koja ne može proučavati teritorijalne komplekse proizvodnih snaga (u njihovoj vezi s predmetima rada) izdvojeno od proizvodnih odnosa, ostavljajući potonje izvan sfere ekonomsko-geografskog proučavanja. To ne proturječi razlikama u predmetu istraživanja političke ekonomije i ekonomske geografije, nego obratno, u oba slučaja omogućuje upoznavanje specifičnih predmeta koji ne postoje izdvojeni jedno od drugoga.

Proizvodni odnosi u istom načinu proizvodnje teritorijalno se bitno ne razlikuju, budući da ih društveni način proizvodnje jako nivelira (iako ih, kako ćemo kasnije vidjeti, ne mogu potpuno uništiti). Za razliku od proizvodnih odnosa, proizvodne snage i predmeti rada i u istim uvjetima proizvodnje mogu se (i obično se) *bitno* teritorijalno razlikuju.

Vodeća, usmjeravajuća uloga načina proizvodnje u razvoju društva ne isključuje utjecaj i drugih faktora, a u nizu slučajeva čak ih i pojačava. Na primjer, djelovanje prirodnih zakona u proizvodnji sve je jače s usavršavanjem načina proizvodnje i njenim općim porastom. Način proizvodnje ne može otkloniti suštinske razlike među teritorijalnim kompleksima proizvodnih snaga, budući da *djelovanje prirodnih zakona* unutar proizvodnih snaga u raznim zemljama i regijama s istim načinom proizvodnje može biti jako različit, a to i dovodi do raznih oblika uzajamno djelovanje između društva i prirode u tim zemljama. U zemljama s istim društvenim poretkom mogu postojati velike razlike kako u stupnju razvoja, tako i u strukturi proizvodnih snaga. Ove razlike se usklađuju pod utjecajem principijelno različitih faktora od kojih najveće značenje imaju: stupanj razvoja društvenog poretka; stupanj razvoja tehnike; razlike u bogatstvu prirodnih izvora (kao kvalitativne, tako osobito kvantitativne); specifičnost prirodnih uvjeta; specifičnosti kulture naroda, koji žive u tim zemljama. Svi nabrojani faktori, koji uzrokuju razliku u stupnju razvoja proizvodnih snaga u zemljama s istim društvenim poretkom, posljedica su specifičnog historijskog razvoja prirode i društva, a to je značajno za svaku zemlju, za svaki grad.

Neshvaćanje ovih prilika dovodi do pokušaja teorijskih opravdanja šablona (osobito kod planiranja narodne privrede), do negiranja bitne važnosti geografskih specifičnosti pojedinih zemalja i regija, što sa svoje strane dovodi do pokušaja stvaranja ekonomskih odnosa među zemljama suprotno od interesa razvoja nacionalnih privrednih kompleksa koji postoje u svakoj zemlji, k negiranju važnosti ekonomske procjene geografskih specifičnosti itd. Drugim riječima »teorija« jednakosti proizvodnih sna-

ga u istom društvenom poretku dovodi do grubih deformacija koje su u svojoj suštini indeterminističkog karaktera. Nepoštivanje geografskih specifičnosti koje postoje u svakoj socijalističkoj zemlji stvara suvišne teškoće u razvijanju ekonomske suradnje među tim zemljama, dovodi do rezultata koji u suštini proturječe politici KP SSSR-a, koja je usmjerena »na jačanje ekonomskih veza s bratskim zemljama na principu pune ravnopravnosti i suvereniteta«. (V. članak O. Bogomolova: »Dublje razraditi probleme suradnje zemalja socijalizma«, »Izvestija« od 3. jula 1964.).

Konačno, kao što vremenski razvoj, tako i razmještaj (tj. razvoj u prostoru) društvene proizvodnje u svojim glavnim crtama zavisi od načina proizvodnje, od djelovanja osnovnog ekonomskog zakona ovog ili onog društvenog poretka (feudalnog, kapitalističkog, socijalističkog). Zato se kod nas, logično, razlikuje ekonomska geografija socijalističkih zemalja od ekonomske geografije kapitalističkih zemalja, iako takva podjela ni u kom slučaju ne dovodi do likvidacije ekonomske geografije kao zaokružene i relativno neovisne nauke.

Isti karakter načina proizvodnje ne isključuje relativnu specifičnost u razvoj pojedinih zemalja, kao što ne isključuje i razlike u razvoju pojedinih regija u ovoj ili onoj zemlji. Djelovanje općeg načina proizvodnje *povećava sličnost* među zemljama, ali u osnovi neće poništiti *razlike* među njima.

Za geografe je razumijevanje ovog stanja neophodno potrebno. U njemu je ključ za razumijevanje čitave koncepcije jedinstva naše nauke jer se ovdje susrećemo s konkretnim odrazom geografskih specifičnosti proizvodnje u raznim zemljama i raznim regijama, koji uvijek imaju svoje specifičnosti, bez obzira na istovjetnost društvenog poretka.

Razlike u proizvodnji sa svoje strane pridonose razlikama u historijskom razvoju zemalja, o kojima se ponekad vodi malo računa. A ova specifičnost historijskog procesa još više pojačava posebnosti proizvodnih snaga. Ali ni to nije sve. Osobnosti proizvodnje i specifičnosti historijskog razvoja pojedinih zemalja potječu također i od veličine vanjskih utjecaja pod kojim su bile pojedine zemlje i regije. »Što je specifičnije postojalo kretanje našeg društvenog razvoja u poređenju sa zapadnoevropskim, to je manje specifičan bio u odnosu na razvoj istočnih zemalja, i obratno«. (G. V. Plehanov, Historija ruske društvene misli, sabrana djela, t. 20, str. 14). Praktički ne postoje dvije zemlje koje bi bile pod apsolutno istim utjecajem svojih susjeda (ne samo susjeda). On je uvijek bio i uvijek će biti različit. A to nije moglo ostati bez traga, moralo je pojačati geografske specifičnosti proizvodnih snaga svake zemlje.

Dakle, proizvodne snage svake zemlje (regije), osim odlučnog utjecaja načina proizvodnje, razvijaju se i pod utjecajem: a) geografske sredine koja određuje ritam porasta i specijalizacije; b)

specifičnih osobina historijskog razvoja, a to je često u vezi s kulturnom razinom stanovništva i c) vanjskih faktora, tj. utjecaja drugih zemalja.

Posljedica je toga da proizvodne snage svake zemlje uvijek imaju mnogo specifičnosti; poznavanje toga je jedna od glavnih zadaća geografije. Pri tom pokušaju upoznavanja specifičnosti proizvodnih snaga, koje se odražavaju u njihovu teritorijalnom kompleksu, bit će osuđeno na propast ako se unaprijed ogradimo samo na ekonomski pristup tom problemu. Za to je potrebno šire, ekonomsko-geografsko prilaženje.

Specifičnosti razvoja proizvodnih snaga dovode do specifičnosti i u proizvodnim odnosima, jer — kako je opće poznato — proizvodne snage i proizvodni odnosi međusobno su nerazdvojno povezani, jedno bez drugoga ne može postojati. U ovoj međusobnoj povezanosti nalazi se razlog zašto način proizvodnje — iako stvara *nebitne* razlike u proizvodnim odnosima — ipak nije u stanju da ih potpuno otkloni. Eto, zato se i u istom načinu proizvodnje mogu očuvati razlike među zemljama i regijama ne samo u proizvodnim snagama nego i u proizvodnim odnosima. Zato podcjenjivanje geografske sredine uzrokuje grube greške ne samo u privredi (gdje one nanose naročito velike i jasno uočljive štete), nego i shvaćanja mnogih specifičnosti i razlika u društvenim odnosima, što sa svoje strane uzrokuje političke greške ljevičarskog zastranjivanja (ljevičarska »pretjerivanja«), među ostalim dovedi i do negativnosti u međusobnim odnosima socijalističkih zemalja.

Budući da utječe na tempo razvoja prirodnih snaga, geografska sredina samim time utječe i na sav »puls« društvenog života. Zato se podcjenjivanje sredine štetno odražava ne samo na jednu privrednu granu zemlje nego na sav život, među ostalim i na razvoj ekonomskih nauka, ali posebno je štetno shvaćanje uloge geografske sredine odrazilo u razvoju geografske nauke, čiji je objekt istraživanja geografska sredina.

Objekt i sadržaj. Prema tome, objekt geografije, prije svega ekonomske geografije, nisu proizvodni odnosi nego proizvodne snage u njihovu teritorijalnom aspektu i u sklopu s predmetima rada. Ekonomski geografi proučavaju svoj objekt kao društveni kompleks geografske sredine, koji je nerazdvojno povezan s proizvodnim odnosima, koji se u tom smislu uključuju u okvir geografskog istraživanja, s obzirom na njihov utjecaj na proizvodne snage. Geografija je kompleksna nauka o geografskoj sredini, koja proučava materijalne uvjete (prirodne i društvene) na kojima se temelji sav društveni razvoj.

Tu činjenicu, da su proizvodne snage u njihovu teritorijalnom odrazu objekt ekonomske geografije, neki poklonici nejedinstvene geografije pokušali su protumačiti kao odricanje ekonomske geografije od proučavanja geografske podjele rada, kao pokušaj

ograničavanja sadržaja ekonomske geografije samo na proučavanje proizvodnih snaga kao takvih. Takvo tumačenje lišeno je svake osnove.

Već smo rekli da se objekt ne može upoznati ako je izdvojen od faktora koji utječu na njegov razvoj. Proizvodne snage ne može se upoznati izdvojeno od proizvodnih odnosa, pa ekonomska geografija, čiji su objekt istraživanja proizvodne snage, proučava ih samo u vezi s proizvodnim odnosima; zato geografska podjela rada i ulazi u *sadržaj* ekonomske geografije. Sa svoje strane, ekonomska nauka, čiji je objekt istraživanje proizvodnih odnosa, proučava ih također u vezi s proizvodnim snagama; zato potonje i ulazi u *sadržaj* ekonomske nauke.

Teško da će tko prigovoriti protiv toga što ekonomija ne proučava samo proizvodne odnose nego i proizvodne snage, iako proizvodne snage nisu objekt ekonomije. Međutim, često se smatra da proizvodni odnosi nisu objekt geografije, pa su zato i isključeni iz geografskog istraživanja. Pristaše nejedinstvene geografije ne vide, ili neće da vide, razliku između objekta i sadržaja ekonomske geografije, iako tu razliku vide u ekonomskoj nauci.

Sadržaj svake nauke, među njima i geografije, a djelomično i ekonomske geografije, uvijek uključuje u sebi mnogo toga što ne čini objekt njenog istraživanja, ali je nužno potrebno za poznavanje predmeta. U *kvantitativnom* smislu sadržaj nauke je uvijek širi od njenog objekta. No, kako se bez proučavanja nekih strana proizvodnih odnosa ne mogu upoznati proizvodne snage, ekonomska geografija uključuje u svoj sadržaj te strane proizvodnih odnosa, omogućujući samim tim upoznavanje proizvodnih snaga.

Upravo objekt svake nauke je ono što *određuje* (zajedno s osnovnom metodom) njenu specifičnost, njenu srž, bez čega je ona nezamisliva. Objekt nauke je ono što ju odvaja od drugih nauka (odvaja ju naravno samo u izvjesnom smislu, a ne »kineskim zidom«). Objekt je ono što specijalno proučava stanovita nauka, a ako i druge nauke to čine, onda je to jedino zato, da bi se upoznao i drugi »njen« objekt.

Sadržaj svake nauke uključuje u sebi dijelove koje proučavaju druge nauke, tj. u procesu istraživanja neizbježno je prožimanje svih područja ljudskog znanja, što još jednom potvrđuje jedinstvo nauke, te sinteze akumuliranog ljudskog znanja, a istovremeno i proces upoznavanja zajedničkog objekta — materije.

Proizvodne snage u njihovu teritorijalnom odrazu (teritorijalnim kompleksima) objekt su ekonomske geografije. Ali, proizvodne snage nisu objekt drugih nauka, one ulaze u njihov sadržaj. Proizvodni odnosi su objekt ekonomske nauke, ali istovremeno oni ulaze u sadržaj mnogih nauka, među ostalima i u sadržaj ekonomske geografije.

Geografija. Praksa. Organizacija. Za sovjetsku geografiju u današnje doba vrlo veliko značenje ima problem prodiranja rezultata geografskih istraživanja, metoda i ideja u privrednu praksu.

Opće je poznato da praksa nije samo osnova nego je i *cilj* spoznaje. Ona je kriterij istine koja zatvara krug spoznaje, osnova za postavljanje novih teorija, novih istraživanja misli.

Na najrazličitijim etapama historijskog razvoja društva praksa je pouzdano pokazala da potcjenjivanje značenja geografske sredine u proizvodnji dovodi do grubih grešaka, dovodi do usporavanja razvoja proizvodnje. Ovom prilikom potrebno je dati barem jedan primjer da bi se pokazalo kako je praksa stradavala zbog potcjenjivanja značenja geografske sredine. U našoj zemlji izgradnja poljoprivrede nije jednom pokazala da uvođenjem u praksu rezultata proučavanja pojedinih prirodnih elemenata izolirano od prirodne sredine kao cjeline, dovodi do grešaka.

Često »lupanje« po našoj poljoprivredi u znatnoj je mjeri rezultat »oduševljenja« ovim ili onim poštovanim istraživanjima, ponekad sasvim sumnjivih kvaliteta. Tako se u našoj zemlji proizvodila sad sveopća kampanja »travopolja« (sistem izmjenjivanja žita i stočne hrane, op. prev.), a onda je, obratno, počelo gotovo potpuno »protjerivanje« trave čak i ondje gdje je kod sovjetske razine agrotehnike nužno potrebna.

Opće širenje sad trava, sad kukuruza (što je u nekim mjestima dovelo do toga da kolhozi nisu dobili ni travu ni kukuruz) bez ikakve procjene geografske sredine; projektiranje hidrocentrala bez potrebne procjene gubitaka koji uzrokuju požari u nekim krajevima; sječa šume bez ocjene mogućnosti ponovnog pošumljavanja; uvođenje termofilnih kultura na seoska gazdinstva u takvim agroklimatskim zonama gdje se one ekonomski ne mogu rentirati; lovljenje riba metodama koje dovode do njihova potpunog uništenja itd., itd., sve ovo što nanosi ozbiljne štete narodnoj privredi pojavljivat će se i u budućnosti ako se ne svrši s *geografskim nezalastvom* kod praktičkih radnika, prije svega kod brojnih radnika koji rukovode planiranjem i razvojem narodne privrede.

Osobito važna uloga geografije bit će u ekonomskoj procjeni vrijednosti zemljišta i kod izrade katastra (posao koji je blizak jedan drugome). Osim geografije nema druge nauke koja bi mogla dati naučnu osnovu za rad takve vrste. Ovdje je potrebna upravo geografija, a ne njena fizička ili ekonomska grana, jer osim prirodnih svojstava, zemljište ima mnoga svojstva uvjetovana djelovanjem čovjeka (ako hoćete, može ih se nazvati prirodnim svojstvima), budući da se u istraživanjima ona ne mogu upoznati ako se povodimo samo za jednom prirodnom naukom. U nizu slučajeva zemljišta su »kultivirana«, pa se zato ne mogu tako lako objasniti njihova prirodna svojstva. Takva ocjena vrijednosti zemljišta neophodna je pri izboru građevinskih površina i u poljoprivrednoj proizvodnji.

Pri izboru građevinskih površina (npr. cestovnih trasa), osobito kod radova velikih dimenzija, potrebno je uzeti u obzir ne samo neposredne zahtjeve građevinarstva, ne samo zahtjeve kojima je potrebno udovoljiti da bi objekt, koji se gradi, normalno radio,

nego i zahtjeve koji će se pojaviti poslije dovršenja objekta. Takvim prilaženjem s »pogledom naprijed« treba prije svega voditi računa o općim privrednim interesima zajednice, a ne samo o uskim interesima organizacije koja izvodi objekt.

Međutim, često se ne vrši ocjena zemljišta za gradnju. Nerijetko se gradi na najboljem zemljištu, pa se ono time oduzima poljoprivredi. Ovakvih pojava bilo je u Sibiru, gdje su se industrijski objekti često gradili na najboljoj zemlji poravnatoj dugogodišnjom obradom; nju su osvojili od tajge već prvi doseljenici. Tada stupa u pogon građevinsko poduzeće, potrebno je povoljno zemljište, a njega — nema. Počinje krčenje šume da bi se ponovo osvojila zemlja, ali je ona sada nepovoljna za poljoprivrednu eksploataciju. (Vidi »Geografija i hozjajstvo«, 3—4, str. 31.) Moglo bi se još dosta toga dodati. Među ostalim i to da se građevinarstvu obično daju velika sredstva dok se za prigradska poljoprivredna dobra sredstva daju s mnogo većim »teškoćama«. Zato stanovnici novih sibirskih gradova žive u težim uvjetima u poređenju sa stanovnicima drugih mjesta. Treba li se čuditi da u poduzećima takvih novih gradova postoji velika fluktuacija radne snage?

Takvih pojava ima i u gusto naseljenim dijelovima naše zemlje. Zemlja je besplatna. . . I mi vidimo kako industrijska postrojenja zauzimaju najbolju zemlju u okolici Užgoroda i Mukačeva u Zakarpatju. Kolhoz »Dimitrov« u blizini Mukačeva davao je nekada velike količine povrća (osobito ranog); danas je njegovo zemljište izgrađeno. Užgorod se uporno širi u nizinu pa je sve više i više produktivnog zemljišta zahvaćeno izgradnjom, dok je istovremeno na lijevoj obali rijeke Už neiskorištena pustopoljina na kojoj se tu i tamo može vidjeti konje iz ciganskog logora; istina je da pustopoljina nije posve ravna, pa bi izgradnja odje bila nepovoljnija i nešto skuplja, ali koliko bi od toga dobila poljoprivreda? Na to nitko ne računa; ta zemlja je besplatna . . .

S obzirom na takvo građenje ne treba se čuditi da povrće i voće u Užgorodu i Mukačevu nije jeftino, a to su gradovi koji privlače brojne turiste, pa će potražnja voća i povrća biti sve veća i veća. Zaista, građevinska »ekonomija« kakva se vodi u zakarpatkim »prijestolnicama« vrlo mnogo stoji.

Ljevičarski stav prema zemlji, koja je tobože »besplatna« nanio je — i dalje nanosi — velike štete. Zemlja košta, i naša narodna privreda skupo plaća volontarističko negiranje ove istine, negiranje postojanja zemljišne rente kod nas.

Sve što smo rekli o neophodnosti ocjene vrijednosti zemljišta nije nikakvo otkriće, nikakva novost. O tome se mnogo pisalo u našoj štampi i govorilo na raznim forumima, čak i najvišima. Ali, posao se i dalje tjerao u »istom smjeru«. Samo u jednoj godini, 1962, poljoprivreda i šumarstvo su izgubili oko milijun hektara zemlje uključujući pola milijuna hektara plodne zemlje, koja je oduzeta za potrebe građevinarstva. A goleme površine neiskorištenog zemljišta kao i do sada se ne koriste za potrebe građevinarstva.

Zašto graditi na lošijoj zemlji kad nitko ne brani graditi na boljoj, a to je obično jeftinije (sa stanovišta građevinskog poduzeća, jer ona ne plaćaju zemlju; do njenog »otudjenja« dolazi se odgovarajućom naredbom). Zašto se onda ne bi gradilo na oranicama i uništenim vrtovima?

Nepostojanje vrijednosti zemljišta ima još jednu negativnu stranu. Omogućuje se nemaran odnos poljoprivrednih rukovodilaca prema zemljišnom fondu. »Svake godine se oko 1 milijun i 200 tisuća hektara pašnjaka ostavlja na ugaru, velike površine su izložene eroziji, širi se šikara, zamočvaruje se zemljište, sve to ispada iz poljoprivrednog fonda«. (Iz referata druga Volovčenkina, »Pravda« od 11. II 1964.)

Sve to, ponavljam, nije ništa novo. No stvarno poboljšanje iskorištavanja zemlje moguće je samo racionalnom, kompleksnom eksploatacijom, a na temelju prethodne ocjene i klasifikacije po »bonitetima«, zavisno o ocjeni. To je moguće samo pomoću geografskog prilaženja, pomoću specijalne metodologije na temelju regionalizacije, tj. opet organiziranjem specijalnih geografskih istraživanja.

Istraživanja u vezi s ocjenom vrijednosti zemljišta ušla su u praksu geografskog istraživanja (npr. radovi K. V. Zvorykina na Moskovskom državnom univerzitetu i K. I. Gerenčuka na Lavovskom univerzitetu, i dr.), jedan je od primjera radova opće geografskog karaktera. Nije slučajno da radovi o ocjeni vrijednosti zemljišta dovode do zaključka o jedinstvu geografije. Neovisno o subjektivnim željama geografa, koji rade u kompleksnim ekspedicijama za ocjenu vrijednosti zemljišta, oni dolaze od približno istih pogleda na geografiju koje brani autor u ovom radu. Još više. Možemo se štaviše složiti i s tim da slična konkretna opća geografska istraživanja više pridonose reviziji pogleda na geografiju, nego specijalne teorijske rasprave, jer ona u *praksi* pokazuju svu neodrživost stavova sljedbenika nejedinstvene geografije. A dokazi u mnogim slučajevima djeluju jače nego logički izvodi.

Vrlo veliko značenje imaju kompleksna geografska istraživanja u krajevima gdje se projektiraju hidroenergetska postrojenja, osobito na nizinskim rijekama. Projekti hidroenergetskih postrojenja kod nas se ponekad rade bez potrebne ocjene njihova budućeg utjecaja na geografsku sredinu okolne teritorije, napose u vezi s plavljenjem i potapanjem zemljišta. Zato je kao posljedica takvog građenja došlo do nepredviđenih štetnih posljedica za seosku i šumsku privredu (da ne govorimo o ribarstvu).

Kao posljedica toga dobivale su se netačne pretpostavke o cijeni električne energije koju će dati hidrocentrala, jer se u cijeni nije uvijek obračunavala i cijena potopljene zemlje, u proračun nisu ušli i drugi, često nepopravljivi, gubici.

Konačno, iz svega što je rečeno ne treba zaključiti da nije potrebno graditi hidrocentrale. Njih je potrebno graditi, ali je prije toga potrebno predvidjeti sve posljedice te izgradnje.

Planiranje razvoja narodne privrede socijalističkih zemalja mora biti ne samo ekonomsko, nego i geografsko. Ono se mora temeljiti na općim geografskim istraživanjima koja su u stanju da dadu kompleksne karakteristike geografske sredine ove ili one regije i vide sve posljedice koje će proizaći pri ovakvom ili onakvom djelovanju na tu sredinu, kao posljedice izgradnje industrijskih i saobraćajnih objekata. Planiranje narodne privrede može biti u punoj mjeri uspješno jedino ako se ocijeni čitav prirodno-društveni kompleks, jedino ako se pravilno ocijeni djelovanje geografske sredine. Geografska nauka, *opća geografija*, mora dati naučno osnovane savjete za pravilno iskorištavanje i mijenjanje geografske sredine u našoj privrednoj praksi. Ni ovaj princip nije nov. Ovaj je princip bio presudan u doba V.I. Lenjina, ali je kasnije bio zaboravljen. O tome, da su postavke o ocjeni geografske sredine i shvaćanja o jedinstvu geografije postojali 1920-ih godina, govori N. N. Kolosovski. »Ideološki temelj (ekonomske geografije, op. V. A.) bio je plan GOELRO i radovi Gosplana 20-ih godina o ekonomskoj regionalizaciji osnovanih na cjelovitom, monističkom shvaćanju svijeta i marksističkoj filozofiji.

Problem odnosa među proizvodnim snagama, materijalno-tehničkom bazom proizvodnje (na temelju elektrifikacije) i prirodne sredine regija, rješavao se spomenutim radovima ukazujući na potrebu jedinstva filozofije i prakse, jedinstva u tijesnoj međusobnoj vezi, ali na konkretnim primjerima. Očevidno je da je to posredno vodilo k marksistički pravilnom rješenju pitanja o odnosima između fizičke i ekonomske geografije u smislu njihove neophodne međusobne povezanosti i principijelnog jedinstva«. (N.N. Kolosovski, *Voprosy Geografii*, 37, str. 144).

Međutim, neophodnost ozbiljnije ocjene geografske sredine u privrednoj praksi ne slabi, još više jača u periodu prijelaza u više forme društvenog života. Razvoj socijalističke ekonomike u periodu izgradnje komunizma zahtijeva izgradnju savršenije materijalno-tehničke baze, primjenu suvremenijih oblika upravljanja industrijom i seoskom privredom. Pri tome je neizbježno povećanje značenja teritorijalnog principa upravljanja narodnom privredom. Nije čudno da geografska metoda, geografske ideje — istina često bez sudjelovanja geografa, ili čak i protivljenjem nekih »vodećih« geografa, — sve više prodire u područje izgradnje privrede, a razvoj svih grana privrede postaje u sve većoj mjeri kompleksan. Ovaj proces »geografizacije« narodne privrede nesumnjivo će se nastaviti, ali je loše da se on u znatnoj mjeri provodi stihijski.

Golemi zamah izgradnje privrede u našoj zemlji (historija ne poznaje ništa sličnoga) i njegov kompleksni karakter, potreba maksimalnog ekonomiziranja s društvenim radom i dobivanje na vremenu, energičnije uklapanje u privredu proizvodnih izvora istočnih krajeva, sve to traži naučno fundirane teritorijalne komplekse proizvodnih snaga, pravilnog rješenja problema njihova raz-

mještaja. Zato nauka koja proučava geografsku sredinu u socijalističkim zemljama ima sve veću i veću važnost, aktualnost koja se nekada nije mogla ni zamisliti.

Suvremene metode u poljoprivredi i stočarstvu sve više postaju kompleksi agronomskih i organizacijsko-privrednih mjera koje osiguravaju maksimalnu rentabilnost u danim prirodnim i društvenim uvjetima. To približuje seosku privredu razini industrijske proizvodnje i dovodi do *prebacivanja* čitavog niza grana seoske privrede u industriju što se prije svega javlja u onim granama privrede koje neposredno opskrbljuju seosku privredu (opskrba stočnom hranom, umjetnim gnojivom i kemikalijama za borbu protiv korova i insekata, prerada poljoprivrednih proizvoda). Ali sve ove progresivne promjene seoske privrede mogu dati veći ekonomski efekt opet samo u slučaju pravilnog iskorištavanja geografske sredine. Treba primijetiti da seoska privreda SAD može dati neke pozitivne primjere iskorištavanja geografske sredine u uvjetima intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje, ali isto tako i primjere suradnje predstavnika geografske nauke i seoske privrede.

Praktičari koji rade u seoskoj privredi (prije svega direktori sovhoza) moraju imati na umu razne (u skladu s veličinom posjeda) karakteristike geografske sredine pojedinih regija i mikroregija. Oni moraju imati ne samo pedološku kartu, koja pokazuje da postoje tla razne vrste, nego i karte koje svestrano prikazuju čitav kompleks uvjeta u seoskoj privredi koji postaje na danoj teritoriji, oni moraju imati — katastarske mape. One moraju biti u raznom mjerilu, detaljnije za izvjesne dijelove, a generalizirane karte poljoprivrednih proizvodno-teritorijalnih uprava (ili organizacija koje odgovaraju njima). Jednom riječi, trebalo bi formirati specijalne geografske organizacije za proučavanje geografske sredine u interesu maksimalnog iskorištavanja poljoprivredne proizvodnje.

Kad govorimo o važnosti ocjene geografske sredine u privrednoj praksi mi ne pretendiramo na originalnost. Geografi iz škole N.N. Baranskog često su u raznim oblicima postavljali ovu tezu. Na primjer: »Mnogi krupni nedostaci u razvoju naše privrede proizlaze iz toga, što rukovodioci pojedinih grana privrede ponekad zaboravljaju jednu od stalnih rezervi proširene reprodukcije, zaboravljaju na neophodnost kompleksnijeg shvaćanja svih grana privrede na regionalnom nivou na temelju potpunog korištenja lokalnih prirodnih i ekonomskih uvjeta, a u skladu s tehničkim mogućnostima. Zaboravljanje ove činjenice uzrok je šabloniziranja u rukovođenju privredom (napose u području perspektivnog planiranja), dovodi do velikih gubitaka društvenog rada, ometa daljnje povećanje proizvodnosti rada«. (Geografija i hojajstvo 1958, 1, str. 3.) Karakteristično je da važnost kompleksnog proučavanja geografske sredine (a ne samo njenih odvojenih komponenata) za narodnu privredu uočavaju i najpozvaniji predstavnici prakse, napose oni koji se bave planiranjem narodne privrede SSSR-a. Tako A.V. Korobov piše: »Izgradnju komunizma prate krupne

promjene i u geografiji naše zemlje, a u vezi su s grandioznim hidrotehničkim gradnjama, podizanjem i usavršavanjem energetskih i transportnih sistema, intenzivnim razvojem nekada zaostalih krajeva bogatih prirodnim izvorima. To znači da je naš utjecaj na prirodu sve svestraniji, kompleksniji, a kompleksnijem djelovanju na prirodu mora odgovarati i njeno kompleksnije proučavanje. . . Polazeći s tog stanovišta, *najvažniji zadatak* geografije je u daljnjem i sve dubljem proučavanju geografske sredine, kako po pojedinim komponentama, tako i u njihovu sklopu, u cjelini, s ciljem da se izradi plan za najbolje iskorištavanje, a u neophodnim slučajevima i preobražaja prirodnih uvjeta i izvora. Geografi — specijalisti dužni su naoružati privredne i planske organe konkretnim poznavanjem prirodnih uvjeta i prirodnih izvora regije, konkretnim poznavanjem teritorijalnih kompleksa geografske sredine, toliko različitih na teritoriji naše velike domovine». (A.V. Korobov, *Geografija i hozjajstvo, Izvestija AN SSSR, serija geografičeskaja* 1964, 4, str. 4—5).

Tako ideje o neophodnosti općeg geografskog istraživanja probijaju svoj put. Važnost ovih istraživanja za narodnu privredu osobito u socijalističkim zemljama, postaje utoliko jasnija što se o tome javljaju članci čak i u »Izvestijama AN SSSR, serija geografičeskaja«, tj. u organu koji se sve ove godine isticao krajnjom »ortodoksnosću« u smislu zaštite staljinističkog određivanja geografske sredine, u smislu obrane koncepcije nejedinstvene geografije. Referati A.V. Korobova i F.V. Konstantinova na Svesaveznom kongresu geografskih društava i publiciranje tih referata u akademijinom geografskom časopisu, bez sumnje se može smatrati dokazom znatnih progresivnih kretanja u sovjetskoj geografiji, u nauci gdje su ostaci kulta ličnosti I. V. Staljina bili najjači i najdublji. Oba referata, referat A.V. Korobova i referat F.V. Konstantinova (molim, ne miješati s O.A. Konstantinovic!) u biti proturiječe dogmatsko-ljevičarskom »duhu« brojnih članaka koji su se u nizu godina pojavljivali u tom i drugim geografskim časopisima.

Mi znamo da geografija ne može stvarno ispuniti svoju funkciju koju od nje zahtijeva život samo pozivima, deklaracijama i teorijskim dokazima; to nije dovoljno. Potrebne su ozbiljnije organizacijske promjene u čitavoj praksi geografskog istraživanja, potrebne su promjene u strukturi geografskih organizacija, potrebni su geografi na čelu takvih organizacija, a ne pedolozi i ekonomisti. To što su se teorijski radovi koji brane jedinstvo geografije počeli pojavljivati i u akademijinim izdanjima činjenica je koja je sama po sebi pozitivna.

Da bi u praksu stvarno prodro čitav kompleks geografske sredine, a što bi silno pridonijelo razvoju privrede, neophodno je odstraniti omalovažavajući stav prema geografiji, koju još uvijek neki smatraju tek školskim predmetom, koji je neophodan samo za »opću« naobrazbu. Savršeno je jasno da ocjena lokalnih osobitosti, ocjena geografskih specifičnosti, nije moguća bez svestranog prou-

čavanja tih osobina i specifičnosti. Ali stručnjaci koji proučavaju pojedine grane privrede (inženjeri, agronomi, ekonomisti), kao i stručnjaci koji proučavaju pojedine komponente prirode (klimatolozi, hidrolozi, pedolozi itd.), uza svu njihovu nesumnjivu neophodnost i kvalificiranost, nisu u stanju da dadu karakteristike teritorijskih kompleksa geografske sredine.

Neophodnost šireg prilaženja proučavanju geografske sredine, a ne usko specijalističkog koje danas preteže, dovodi do potrebe da se u geografiji kombiniraju specijalnosti posebnih nauka sa regionalnom specijalizacijom. Osim geografa specijalista život sve više traži geografe širokog horizonta, geografe s regionalnom specijalizacijom, koji su u stanju vršiti sintetička istraživanja i dati radove u kojima se svestrano karakterizira geografska sredina ove ili one teritorije. Što prije budu rukovodioci planskih i privrednih organizacija u punoj mjeri shvatili praktičnu potrebu za regionalnim geografima specijalistima, to prije ćemo doći do pravilne i svestrane ocjene geografskih uvjeta oslobađajući praksu od šablona, omogućujući najracionalniji razmještaj proizvodnih snaga u zemlji.

No geografi su do sada u vrlo maloj mjeri učestvovali u planiranju, a još manje u upravljanju privredom. Malo ih radi u organima Gosplana gdje službeno uopće ne postoji specijalnost »geograf«. Ukoričeno se mišljenje da je planiranje posao samo ekonomista i inženjera. A ipak, ekonomika i tehnika, usprkos svom značenju, ne mogu omogućiti planskim organima da upoznaju geografsku sredinu. Zato i nije čudo da se još uvijek griješi u planiranju u vezi s slabim poznavanjem lokalnih specifičnosti geografske sredine. Udaljavanju geografa od prakse pridonijela je i izvanredna fragmentacija u organima koji upravljaju narodnom privredom, a specijalisti koji su u stanju davati ekonomsku ocjenu teritorijalnih kompleksa geografske sredine teško nalaze »dodirne tačke«, bez obzira na to da li će ona biti u mjerilu cijele zemlje, ili u mjerilu pojedinih velikih regija.

Nepravilno shvaćanje geografije kao nauke uzrokovalo je potpun prekid obuke geografa sposobnih za izradu sintetičkih radova, tj. fizičkih geografa i ekonomskih geografa sa regionalnom specijalizacijom, i uopće regionalnih geografa, što je dovelo gotovo do potpunog odricanja potrebe za takvim specijalistima u privrednim organizacijama. Geografa, koji su u stanju da ocijene vrijednost tla, nema u ministarstvu poljoprivrede.

Nastala je proturječna situacija u kojoj privreda stradava zbog šablonskog rukovođenja uzrokovanog neshvaćanjem značenja geografske sredine, a geografski fakulteti smanjuju (iako ne potpuno) obuku stručnjaka sposobnih da otkriju kompleksne karakteristike sredine, zbog netražanja takvih specijalista sa strane privrednih organizacija. Postalo je savršeno jasno da su postojeće organizacione forme, gdje bi geografi mogli primijeniti svoje specijalno znanje u skladu s potrebama prakse, krajnje zaostale i negativno

utječu kako na razvoj privrede tako i na razvoj geografske nauke. Osobito su nepovoljne suvremene organizacione forme za geografije šireg horizonta, jer geografi s užom specijalnošću imaju mogućnost da se ubace u negeografske »ustanove« kao što je Hidrometeorološka služba gdje mogu naći svoje »mjesto« klimatolozi i hidrolozi; geomorfolozi »bježe« ka geolozima; specijalisti iz ekonomske geografije »odlaze« u razne grane ekonomike. Geografi koji su se našli u tim organizacijama u najboljem slučaju unose u njih svoj geografski »duh«, nastojeći dati geografsko rješenje problema kojima se te ustanove bave. U gorep navedenom slučaju geografi pomalo prestaju biti ono što jesu, prekvalificiraju se u »geologe«, »fizičare«, »ekonomiste« itd., često se sami rugaju geografskoj obuci koja se za njih pokazala »suvišnom« . . .

Geografi širokog horizonta lišeni su i takvih mogućnosti. Specijalnosti kao što su »ekonomska geografija« i »fizička geografija« postoje na svim geografskim fakultetima u zemlji, a regionalna specijalizacija je vrlo rijetka, više iznimka. Zapravo spremaju se ne toliko geografi »sintetičari« koliko učitelji geografije, tj. dupliciraju se rad pedagoških škola. Izuzetak je, iako ne jedini, Geografski fakultet Moskovskog državnog univerziteta, čiji đaci stiču široku geografsku spremu i nalaze mjesto u naučnim, te drugim praktičnim ustanovama. Ali opet, i oni se moraju »prošvercati« u praksu, jer zauzimaju mjesto ekonomista, geologa, agronoma, inženjera, iako u suštini često rade kao geografi. Takvo stanje u vezi je sa činjenicom da se u svim konkursima nikada ne spominju bilo kakve geografske specijalnosti (osim profesor geografije).

Suvremene organizacijske forme, koje su tako nepovoljne za geografije, bez sumnje su odraz koncepcija nejedinstvene geografije, i stvarno, kakav može biti društveni položaj geografa ako sami geografi uporno tvrde da geografija kao nauka — ne postoji.

I tako za praksu naoko nevažni problemi teorije geografije zapravo imaju veliko i neposredno praktično značenje. Bilo bi potpuno naivno misliti da se može istupati protiv jedinstva geografije u teoriji, a istovremeno organizirati radove koji bi omogućili to jedinstvo u praktičnim naučnim istraživanjima. Teoriju se ne smije suprotstavljati ne samo praksi, nego ni *organizaciji* naučnih istraživanja. Ako geografija kao nauka doista ne postoji, onda treba likvidirati i geografske institute i geografske fakultete, a umjesto njih treba formirati najuže specijalizirane organizacije koje će omogućiti dublje proučavanje kolegija koji su potrebni za studij ovih ili onih područja. Zašto treba imati nekakve geografske ustanove gdje opća geografska baza (u školama opća geografska nastava) samo smeta intenzivnijoj specijalizaciji nauka kao što su geomorfologija, meteorologija, oceanografija itd. Siguran sam da bi se tom likvidacijom geografskih ustanova složili mnogi predstavnici spomenutih struka, koji se stalno zalažu za smanjenje udjela geografskih nauka u nastavnim planovima geografskih fakulteta koji već ionako dijele studente po uskoj specijalizaciji. Već sada geo-

grafski fakulteti daju stručnjake, npr. meteorologe, čiji nivo geografskog znanja nije viši od svršenih učenika srednjih škola (zapravo je niži, jer su na sveučilištu uspjeli zaboraviti i ono što su učili u srednjoj školi). Budući da nisu geografi, a istovremeno su loši fizičari s geografskom diplomom, dolaze u težak položaj diplomiranih polustručnjaka. Savršeno je jasno da je meteorologija grana fizike, pa meteorologe treba pripremati u hidrometeorološkim institutima na fizičkim fakultetima, ali nikako ne na geografskim fakultetima, gdje treba školovati klimatologe, što ni u kom slučaju nije isto!

Budući da su u praksi potpuno prodrli sa svojim teorijskim pogledima o naučno-organizacijskim formama, pobornici nejedinstvene geografije svom snagom »rade« na likvidaciji naučno-istraživačkih i nastavnih geografskih ustanova. Ali oni ne vole otvoreno govoriti o tome. Kada se na to obrati pažnja onda obično primjećuju: »Ne treba trpati u istu vreću teorijske i naučno-organizacijske probleme. (Vidi: »Metodološke voprosy ekonomičeskoj geografii«, Moskva 1962, str. 48.). Ništa nije potrebno »trpati u istu vreću«, ali između teorijskih koncepcija jedne nauke i rješenja naučno-organizacijskih problema mora postojati najveći sklad. Ne smije se na riječima (u teoriji) tvrditi jedno, a kod organizacije naučnog rada raditi drugo. Ako se kod nas ponekad tako radi to je zato, što predstavnici nejedinstvene geografije ne uspijevaju uvijek provesti u život svoje »teorije«, jer postoje ljudi koji tome pružaju jak otpor. Likvidatori geografije osobito su se teško oporavili od udaraca koji je njihovim idejama nanio N.N. Baranski. N.N. Baranski je govorio: »Na frontu teorije predstavnici geografskog fatalizma, najvećim dijelom akademici-fizički geografi, potpuno su slični ljevičarima iz ekonomske geografije zato što su za potpuni raskid veze između ekonomske i fizičke geografije.

Simbioza »ne čovječne« fizičke geografije i »protiv prirodne« ekonomske geografije osniva se na tome da se ne miješaju jedna s drugom; žalostan je to primjer uzajamnog opraštanja grešaka.

Posljedica toga je potpun rascjep između fizičke i ekonomske geografije, koji je krajnje štetan i s teorijske i s praktične strane.

Ljevičarski sistem izopačavanja osobito je opasan onde gdje se predstavlja kao »novo u nauci«, gdje istupa pod maskom tobožnjeg marksizma, prikriven gustom dimnom zavjesom drečeće frazeologije.« (N.N. Baranski, Ekonomičeskaja geografija. Ekonomičeskaja kartografija, Moskva 1956, str. 41—42).

Ovo mišljenje N.N. Baranskog izgleda kao da je napisano da bi se prikazala situacija sovjetske geografije 1960-tih godina.

Jako se varaju oni geografi koji misle da teorijske rasprave koje su se rasplamsale u sovjetskoj geografiji nemaju praktičnu važnost, ili da čak štete naučnom istraživanju, jer da se tobože samo gubi energija. Rješavanje kardinalnih problema naše nauke u ovom je času *osnovna* životna potreba. Bez pravilnog rješenja ovih problema nije moguće unaprijediti naučna geografska istraži-

vanja sintetičkog karaktera. Teško se može naći bolji primjer međusobne povezanosti teorije i prakse nego što daje suvremena sovjetska geografija.

Izgradnja teorijske koncepcije geografije kao nauke o geografskoj sredini, nauke koja je *odgovorna* za pravilno iskorištavanje geografske sredine u prirodnoj praksi, neophodni je uvjet za vršenje velikih naučnih istraživanja na tom području. Izgradnja takve teorijske koncepcije je životna potreba. A nju će sovjetski geografi zadovoljiti bez obzira na žestoki otpor geografskih »lidera« staljinskog vremena, koji ne žele preispitati svoje prijašnje poglede, nego se uporno bore protiv svega novoga. Borba koja se rasplamsala u sovjetskoj teoriji geografije najbolji je dokaz o važnosti iznijetih teorijskih postavki. Njima bez sumnje pripada budućnost.

(Preveo T. Šegota)